

психологічну допомогу, онлайн-навчання тощо. Національна волонтерська платформа представляє широкий спектр волонтерської діяльності, наприклад: медицина, освіта та наука, розвиток громади, спорт, інтелектуальне волонтерство, волонтерство під час відвідування, соціальне волонтерство. Очевидно, що онлайн-платформи представляють широкий спектр соціальних проєктів у різних напрямках. На сучасному етапі волонтерство в соціальній сфері розширюється, а Національна волонтерська платформа дозволяє бажачим брати участь у будь-якому соціальному проєкті. Я маю на увазі багато учасників таких проєктів на складах для студентської молоді.

Ключові слова: волонтерський рух, волонтерство, волонтер, особи з особливими освітніми потребами, напрями здійснення волонтерського руху, волонтерська організація.

УДК 37.376

Олена Позняк

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-9154-944X

DOI 10.24139/2312-5993/2021.09/293-308

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ «ІНКЛЮЗИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ»

У статті розглядаються історичний процес входження в поняття «інклюзивного освітнього середовища», особливості створення інклюзивного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти, що є відображенням демократичних цінностей суспільства та національної системи інклюзивної освіти. Інклюзивне освітнє середовище визначається як спеціально створене в закладі освіти освітнє середовище, структура якого спрямована на забезпечення рівних та сприятливих умов в організації навчання і всебічного розвитку здобувачів знань із різним рівнем здоров'я та освітніх потреб. Акцентовано увагу на тлумаченні поняття, дослідженні генези інклюзивного освітнього середовища багатьма науковцями.

Ключові слова: освітнє середовище, інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище, діти з особливими освітніми потребами.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку української держави, пов'язані з активним інтегруванням національної освітньої системи до європейського та світового простору, спричинили суттєві зміни в організації суспільного життя, що актуалізувало складні психолого-педагогічні проблеми розбудови всієї національної системи загальної середньої освіти. Демократизація суспільного буття, гуманізація взаємовідносин різних соціальних груп потребують удосконалення умов соціалізації дітей та молоді з особливими освітніми потребами; вимагають змін в орієнтації освіти (дошкільної, загальної середньої та вищої) на забезпечення доступності навчання осіб із особливими потребами, що стає можливим лише за умови впровадження інклюзивних процесів.

Запровадження інклюзії в освітній сфері є не другорядним, а центральним питанням для забезпечення високоякісної освіти і створення більш інклюзивних суспільств (Малишевська, 2016, с. 19).

Зі зростанням кількості дітей та молоді з особливими освітніми потребами відбувається актуалізація проблеми забезпечення їх прав на отримання якісної освіти й створення інклюзивного освітнього середовища в закладах освіти на всіх рівнях – від дошкільного до загального середнього (Козуля, 2020, с. 131).

Наприкінці 90-х років XX ст., у період становлення інклюзивного навчання дітей із особливими освітніми потребами в закладах освіти України, розпочинається розробка концепції формування інклюзивного освітнього середовища, керуючись міжнародними стандартами. М. Берегова зазначає, що попри наявні наукові праці сучасних українських дослідників (В. Бондар, Л. Будяк, В. Засенко, І. Дмитрієва, А. Колупаєва, С. Миронова, Н. Савінова, Т. Сак, В. Синьов, В. Тарасун, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.), що присвячені проблемам інклюзивної освіти, залишається актуальною проблема визначення організаційно-методичних засад створення інклюзивного освітнього середовища в умовах закладів загальної середньої освіти (Берегова, 2019).

Головною метою розвитку суспільства XXI століття має бути «створення доступного суспільства для всіх», а цілеспрямований підхід допоможе українському соціуму належним чином сприймати людей із особливими освітніми потребами. Для того, щоб говорити про те, чи приживеться інклюзивна модель навчання в Україні, слід провести ще не одне дослідження. Отже, система інклюзивної освіти – це система нового типу, характерна для нового століття і створена за його потребою та вимогою.

Тому нині одним із найважливіших явищ у сучасній спеціальній освіті є рух за інклюзивну освіту. Інклюзія справляє значний вплив на політику, науково-пошукову та практичну роботу і має багато значень, що охоплюють діапазон від простого зарахування учнів із особливими освітніми потребами в звичайні класи до перетворення філософії, цінностей і практичних підходів цілих освітніх систем, та необхідна нашій державі як засіб досягнення соціальної справедливості в інтересах учнів із особливими освітніми потребами.

Аналіз актуальних досліджень. У філософських, соціологічних, психолого-педагогічних працях останнім часом зростає науково-дослідницький інтерес до створення інклюзивного середовища в закладах освіти, що потенційно гармонізує становлення й розвиток фізичних і розумових сил, здібностей дітей та молоді з особливими освітніми потребами. У працях Л. Коваль, А. Колупаєвої, І. Малишевської, Г. Нікуліної, П. Таланчук та інших науковців інклюзивне освітнє середовище розглядається

як таке, що забезпечує всім суб'єктам освітнього процесу можливості для ефективного саморозвитку, передбачає розв'язання проблеми освіти дітей та молоді з особливими потребами шляхом адаптації освітнього простору до потреб кожного учасника освітнього процесу, охоплюючи реформування цього процесу, методичну гнучкість і варіативність, сприятливий психологічний клімат у навчальному колективі і закладі, обладнання приміщень для потреб усіх учасників, що забезпечує їх повну участь в освітньому процесі.

Дослідники А. Колупаєва, К. Кольченко, Г. Нікуліна і П. Таланчук, М. Чайковський та інші дали наукове обґрунтування концептуальних засад навчання осіб із особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі. Особливості впровадження інклюзивного освітнього середовища в школі розкриваються у працях сучасних науковців М. Андреевої, Л. Коваль, І. Малишевської, О. Рассказової та ін.

Нині людство переходить до нової світоглядної парадигми – «єдине суспільство, яке включає людей із різноманітними проблемами». Згідно зі статутом Організації Об'єднаних Націй, Всесвітньої декларації про права людини, діти-інваліди мають рівні права й можливості з іншими людьми. Конвенція про права дитини та Декларація про права інвалідів, ухвалені Генеральною асамблеєю ООН, серед пріоритетів визначають право дитини з особливими потребами на освіту, медичне обслуговування, професійну підготовку та трудову діяльність. Ці та інші міжнародні документи спонукають кожну державу до узгодження національного законодавства з основними положеннями означених документів. Відповідна правова база розроблена в багатьох державах, у тому числі в Україні: Конституція України (Стаття 53), Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про охорону дитинства» та ін.

Разом із тим, у сучасній освітній практиці в Україні спостерігаються деякі суперечності:

- між достатньою типовою для трансформаційного періоду ситуацією, що характеризується наявністю законодавства, яке декларує права дітей із обмеженими можливостями на розвиток, здобуття освіти, соціальну інтеграцію, та відсутністю практичних механізмів їх реалізації;

- між утвердженням необхідності впровадження інклюзивної освіти в навчальний процес закладу загальної середньої освіти на державному, регіональному та міському рівнях, та відсутністю методичних рекомендацій щодо діяльності керівників з організації роботи педагогів у даних умовах.

Недостатність теоретико-методологічних даних, що розкривають сутність організації інклюзивного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти, актуалізує проблему вивчення його сутності й особливостей упровадження в українських школах.

Аналіз актуальних досліджень. Сутність освітнього середовища та його функції розглядали багато вчених: Л. Андрєєва, А. Артюхіна, Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, Т. Браун, Дж. Гібсон, О. Гора, Г. Горська, Н. Зибина, С. Максимова, В. Мастерова, У. Мейс, Т. Менг, О. Мондонен, С. Мякішев, Л. Ориніна, О. Пехота, С. Пімонова, І. Подольська, В. Рибалка, В. Семиченко, Н. Сенченко, В. Серіков, С. Сисоєва, М. Турвей, В. Ясвін та інші. Однак, оскільки в науковій літературі терміни «освітнє середовище» та «освітній простір» часто ототожнюються, вважаємо доцільним розглянути більш детально ці поняття й розкрити основні засади процесу формування освітнього середовища в контексті економіки знань.

Аналіз специфіки процесів соціальної стратифікації, нерівноправності можливостей здобуття освіти неповносправними представлено в роботах зарубіжних і вітчизняних учених: Е. Андрєєва, Б. Барбера, В. Баруліна, Г. Беккера, П. Бергера, К. Берінгана, В. Бондаря, В. Засенка, А. Колупаєвої, Д. Лупарт, В. Леповські, К. Райнсвека, Т. Черняєва та ін.

У публікаціях таких учених, як М. Айшервуд, І. Бгажнова, В. Бондар, Т. Бут, О. Гамаюнов, В. Засенко, Р. Дименштейн, П. Кантор, В. Синьов, А. Станевський, В. Тарасун, М. Шеремет, Л. Шипіцина акцентується увага на необхідності практичної допомоги особам із обмеженими можливостями, надання їм підтримки у процесі інтеграції в суспільство. Рефлексія структури інтеграції в контексті інституціональних традицій представлена в наукових працях: С. Васіна, Д. Богоявленського, І. Кона, В. Кременя, В. Нечаєва, П. Таланчука, В. Ярської та ін. На необхідності ціннісної переорієнтації мотивацій у галузі освіти, як стратегічного напрямку її реформування, наголошується у працях: Н. Бібік, М. Вашуленка, Е. Вільчковського, Д. Воса, Б. Гершунського, С. Драйдена, О. Савченко та ін.

На сучасному етапі модернізації системи освіти, прояву гуманістичних тенденцій та посилення уваги до індивідуального розвитку особистості, визнання інтегрованого навчання як найбільш відповідного принципам правової держави стає дедалі поширенішим і розглядається вченими в якості однієї з важливих передумов повноцінного включення дітей із обмеженими можливостями в систему суспільних відносин (Т. Бут, А. Гамаюнов, О. Гончарова, К. Мейджер, Е. Миронова, Н. Назарова, М. Нікітіна, М. Олівер, Л. Тигранова, С. Шевченко, Н. Шматко та ін.). Різні аспекти цього питання

досліджувалися у працях українських та російських вчених: В. Бондаря, Л. Вавіної, Т. Власової, В. Засенка, Т. Ісаєвої, М. Малофєєва, Т. Сак, В. Синьова, В. Феоктістової, Л. Шипіциної та ін. Зокрема, специфіку організації інтегрованого навчання дітей із обмеженими можливостями окремих категорій репрезентовано в дослідженнях: І. Гілевич, Л. Калініної, О. Кузьмічової, Л. Тигранової, І. Цукерман (інтеграція дітей із порушеннями слуху); Л. Волкової, Ю. Кузьміної, Е. Медведєвої, Л. Лопатіної (інтеграція дітей із порушеннями мовлення); Л. Вавіної, Ю. Кармаускаса, Г. Махортової, В. Ремажевської (інтеграція дітей із порушеннями зору); Г. Алфєрової, О. Битової, І. Мамайчук, Л. Шипіциної (інтеграція дітей із порушеннями опорно-рухового апарату).

Разом із тим, проблема управлінської діяльності керівника закладу загальної середньої освіти щодо впровадження інклюзивної освіти, організації роботи педагогів з навчання та виховання дитячого колективу, у якому є діти з психофізичними особливостями розвитку, спеціальної наукової розробки не здобула.

Мета статті – визначити походження інклюзивного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти.

Методи дослідження: аналіз і синтез, узагальнення наукових джерел із проблеми дослідження з метою визначення походження інклюзивного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз педагогічних, психологічних, філософських теоретичних джерел засвідчує неухильне зростання наукового інтересу до дослідження проблеми виникнення дефініції «інклюзивне освітнє середовище». Виходячи з аналізу семантико-варіативної термінології, дотичної до теми нашого дослідження, розглянемо базові поняття «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання», «середовище», «освітнє середовище», «простір», «освітній простір».

Інклюзія (від англ. inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі і, насамперед, тих, що мають труднощі у фізичному розвитку. Означений процес передбачає розробку й застосування таких конкретних рішень, які зможуть дозволити кожній людині рівноправно брати участь в академічному і суспільному житті. Під час інклюзії всі зацікавлені сторони повинні брати активну участь для отримання бажаного результату.

На думку українських учених (А. Колупаєва, Н. Софій, Л. Даниленко та ін.) розуміння сутності інклюзії потребує врахування значення чотирьох ключових аспектів:

1. Інклюзія – це процес, постійний пошук ефективних способів урахування питання багатоманітності, а отже, інклюзія навчає співіснувати особистостей із особливими освітніми потребами з їхніми однолітками.

2. Інклюзія спрямована на виявлення й усунення бар'єрів спілкування, а отже, передбачає збір, узагальнення та оцінку інформації з різних джерел із метою вдосконалення освітньої політики і практики, заохочення дітей та дорослих до навчання.

3. Інклюзія створює умови для присутності (місце навчання), участі (якість навчальної діяльності) та досягнень (результати навчання в межах усіх навчальних планів і програм (curriculum)) усіх учнів.

4. Інклюзія – це освітня концепція, яка постійно розвивається, і є важливою для формування політики й стратегій, спрямованих на усунення причин і наслідків дискримінації, нерівності та виключення (Берегова, 2019, с. 23, с. 128).

Таким чином, погляди українських учених на поняття інклюзивної освіти не є однозначними. М. Берегова зазначає, що інклюзивну освіту визначають як: 1) процес розвитку загальної освіти; 2) процес забезпечення однакових прав на одержання освітніх послуг дітьми; 3) систему освітніх послуг; 4) складний, багатогранний процес реформування загальної освіти, що передбачає її якісність та доступність для дітей із різним рівнем психофізичного розвитку дітьми .

Цілком логічним видаються узагальнення А. Колупаєвої про те, що інклюзивна освіта передбачає створення освітнього середовища, яке би відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку (Поліхроніді, 2016). Інклюзивне освітнє середовище служить реалізації права кожної дитини на освіту, що відповідає її потребам і можливостям, незалежно від регіону проживання, складності порушення психофізичного розвитку, здатності до засвоєння ценового рівня освіти та виду закладу освіти (Поліхроніді, 2016, с. 82).

Ми дотримуємося точки зору, що інклюзивна освіта – комплексний, корекційно-спрямований процес надання освітніх послуг дітям із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Інклюзивне навчання витлумачене як комплексний процес забезпечення рівного доступу до освітніх послуг здобувачів освіти з інвалідністю шляхом організації навчання з урахуванням індивідуальних особливостей їхньої навчальної пізнавальної діяльності.

Психологи, педагоги розуміють під освітнім середовищем систему умов, що створюються для особистісного розвитку учасників навчально-виховного процесу: освітні технології, навчальна та управлінська діяльність, способи взаємодії із зовнішніми чинниками. В. Бондар, І. Калініченко вбачають в інклюзивному освітньому середовищі навчально-виховне середовище закладу освіти, де система освітніх послуг ґрунтована на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти (Малишевська, 2016, с. 133). Не претендуючи на вичерпність і зважаючи на необхідність трактування поняття для системи вищої освіти, пропонуємо характеризувати інклюзивне освітнє середовище як сукупність умов, що впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітній і вищій школі диференційовано відповідне нормативно-правове, навчально-методичне, кадрове, матеріально-технічне та інформаційне забезпечення. Н. Заборчук наголошує, що мети «Концепції розвитку інклюзивного навчання» досягають через виконання низки завдань, одним із яких є формування освітньо-розвивального середовища для дітей із особливими освітніми потребами шляхом забезпечення психолого-педагогічного, медико-соціального супроводу. Із-поміж завдань «Концепції інклюзивної освіти студентів з інвалідністю» варто назвати формування інклюзивного освітнього середовища через запровадження комплексної системи супроводу навчання. К. Кольченко, один із авторів «Концепції інклюзивної освіти студентів з інвалідністю», у пізнішій публікації зазначає, що формування інклюзивного освітнього середовища для студентів із інвалідністю відбувається шляхом запровадження комплексної системи супроводу навчання, забезпечення архітектурної, інформаційної та соціальної безбар'єрності освітнього середовища, створення матеріально-технічної бази, адаптованої до потреб студентів, підвищення їхньої мобільності. Наголошуючи на важливості формування інклюзивного середовища в загальноосвітній і вищій школі, концепції не пропонують дефініції поняття «інклюзивне освітнє середовище», лише окреслюють вектори розв'язання порушеного питання (Кузава, 2012, с. 316).

Поняття набуває різних значень залежно від прикметника, що називає його ознаку, наприклад, забезпечують рівний доступ особам із особливими потребами до якісної інклюзивної освіти в інклюзивному закладі освіти (дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної і вищої) незалежно від їх психофізичного розвитку, стану здоров'я, віку, статі, соціально-економічного статусу, раси, місця проживання і виховання,

оскільки сукупність учасників навчально-виховного процесу, пов'язаних спільністю умов, у яких відбувається їхня діяльність.

У межах формування інклюзивного освітнього середовища нам імпонує розуміння інклюзивної освіти як спеціально організованої взаємодії педагогів із дітьми з особливими потребами та нормативним рівнем розвитку (Н. Борисова, М. Кінг-Сірс, І. Лошакова, М. Малофеев, Л. Шипіцина, Є. Ярська-Смірнова).

Для з'ясування сутності поняття «інклюзивне освітнє середовище» та його взаємодії з поняттями «освітнє середовище» та «освітній простір», необхідно передусім визначити сутність і взаємозалежність базових понять «середовище» та «простір».

Численні праці засвідчують наукове зацікавлення вчених природою поняття «середовище». Поняття «середовище» не має чіткого й однозначного визначення в науці. У найзагальнішому сенсі «середовище» розуміється як оточення, під впливом якого відбувається становлення та розвиток людини. Поняття «середовище» поєднується за значущістю з освітою, роль якої в сучасному суспільстві неухильно зростає, тому в наукових дослідженнях часто виникає взаємозалежність понять «середовище» і «освіта».

Поняття «середовище» відображає залежність та взаємозв'язок умов, що забезпечують розвиток людини, її взаємодію з оточенням. Середовище – це не просто соціальна статична одиниця, це складна система, що знаходиться в постійному розвитку, що охоплює різні, близькі й далекі життєві сфери. Середовище є сукупністю людей, об'єднаних спільністю життєвих умов, занять, інтересів, а також соціально-побутові умови, у яких проходить життя людини; її оточення (Ахновська, 2018, с. 30).

У педагогіку термін «середовище» був введений ще в епоху Просвітництва і розумівся як суспільні, матеріальні та духовні умови його існування, формування і діяльності, що оточували людину. У цьому значенні середовище розглядалося як: макросередовище, суспільно-економічна система в цілому (продуктивні сили, сукупність виробничих відносин і соціальних інститутів, свідомість, релігія й культура конкретного суспільства); мікросередовище як безпосереднє соціальне оточення людини (сім'я, колектив і групи різних рівнів) (Цимбалару, 2016, с. 42).

Сутність освітнього середовища та його функції розглядали багато вчених: Л. Андрєєва, А. Артюхіна, Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, Т. Браун, Дж. Гібсон, О. Гора, Г. Горська, Н. Зибина, С. Максимова, В. Мастерова, У. Мейс, Т. Менг, О. Мондонен, С. Мякішев, Л. Ориніна, О. Пехота,

С. Пімонова, І. Подольська, В. Рибалка, В. Семиченко, Н. Сенченко, В. Серіков, С. Сисоєва, М. Турвей, В. Ясвін та інші. Однак, оскільки в науковій літературі терміни «освітнє середовище» та «освітній простір» часто ототожнюються, вважаємо доцільним розглянути більш детально ці поняття й розкрити основні засади процесу формування освітнього середовища в контексті економіки знань.

Численні видання останніх років свідчать про зростаючий інтерес авторів до терміна «простір», що в педагогічній літературі використовується як: єдиний освітній простір, виховний простір, культурно-освітній простір, простір дитинства тощо (С. Болдирьова, Н. Селіванова, Є. Бондаревська та ін.).

Найглибший аналіз зазначеної проблеми подано в працях В. Ясвіна. У його дослідженнях використовуються різні види середовищ в освіті, серед яких виділяються дві великі категорії – простір і середовище. У поняття «простір» не включається діяльність людини, що може існувати незалежно від суб'єкта. Простір по відношенню до середовищ належить до вищого порядку, у складі якого може знаходитися кілька середовищ.

Під категорією «простір» розуміють «протяжність, вмістилище, у якому розташовані предмети і відбуваються події» (Ахновська, 2018, с. 31). Загальне уявлення про простір пов'язане із взаємним розташуванням одночасно співіснуючих об'єктів.

У світлі єдності природи, суспільства і людини перспективним є аналіз середовища з точки зору освіти, адже чим більше особистість використовує можливості середовища, тим краще відбувається її вільний і активний саморозвиток. Крім того, у контексті проблем інклюзії, поняття «середовище» набуває особливого забарвлення й актуальності. Залучення дитини з особливими освітніми потребами в освітнє середовище закладу освіти висуває нові вимоги до організації освітнього процесу: корекційно-розвиткові, технологічні, матеріально-технологічні, організаційні, соціально-психологічні, моральні, навчально-методичні та інші (Малишевська, 2016, с. 20).

Структурними компонентами освітнього середовища є такі (рис. 1).

Термін «освітнє середовище» в педагогічній літературі постійно зустрічається з поняттями «навчання», «розвиток», «виховання», «інновації в освіті» і визначається як сукупність умов, що впливають на розвиток та формування здібностей, потреб, інтересів, свідомості особистості здобувача знань. Дослідженню проблем освітнього середовища

присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних учених (Я. Корчак, В. Ясвін, Г. Ковальов та ін.) (Поліхроніді, 2016, с. 83).

Сутність освітнього середовища та його функції розглядали вчені: Л. Андреева, А. Артюхіна, Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, Т. Браун, Дж. Гібсон, О. Гора, Г. Горська, Н. Зибина, С. Максимова, В. Мастерова, У. Мейс, Т. Менг, О. Мондонен, С. Мякішев, Л. Ориніна, О. Пехота, С. Пімонова, І. Подольська, В. Рибалка, В. Семиченко, Н. Сенченко, В. Серіков, С. Сисоєва, М. Турвей, В. Ясвін та інші.

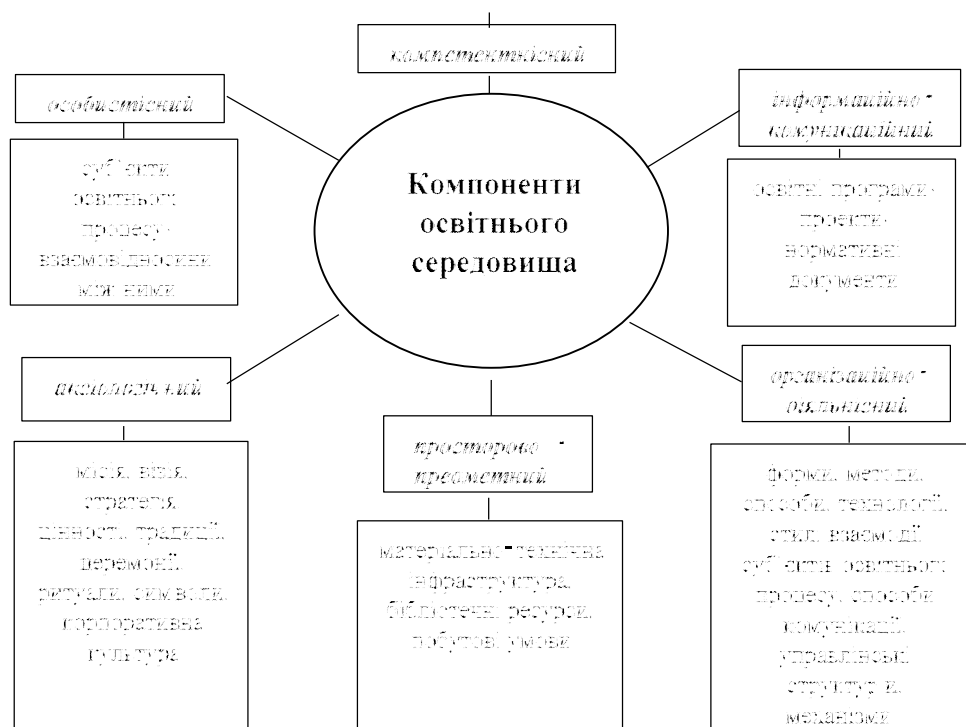

Рис. 1. Компоненти освітнього середовища (Ахновська, 2018, с. 27).

Проблема відбору й побудови змісту освітнього середовища впродовж століть привертала увагу вчених і педагогів-практиків. Аналіз педагогічної літератури засвідчує, що ідеї Я. Коменського, Л. Корчака, А. Макаренка, Г. Спенсера та інших педагогів привели до певних змін у визначенні освітнього середовища.

Поняття «освітнє середовище» конкретизується поняттям «середовище навчання (або навчальне середовище)», тому що в освітньому середовищі може існувати безліч середовищ навчання, де відбуваються взаємозалежні процеси учіння та навчання, які забезпечуються взаємозв'язком конкретних матеріальних, комунікаційних і соціальних умов. У цьому випадку передбачається присутність у середовищі того, кого навчають, взаємовпливи та взаємодію оточення із суб'єктом навчання. На нашу думку, середовище навчання – це спеціально організоване середовище, спрямоване на придбання здобувачем знань

певних знань, умінь і навичок. Мета, зміст, методи й організаційні форми навчання такого середовища можуть змінюватися в межах конкретної освітньої галузі, навчального предмету.

Характеризуючи роль і значення середовища в процесі соціалізації особистості, Т. Менг зазначає, що освітнє середовище – це «багатомірне соціально-педагогічне явище, пов'язане в єдине ціле різними комунікабельними механізмами, що має ситуативний вплив на розвиток ціннісних орієнтацій особистості, відносин і способів поведінки, що актуалізуються в процесах освоєння, споживання й поширення соціокультурних цінностей» (Цимбалару, 2016, с. 315).

Освітнє середовище у психолого-педагогічній літературі також розглядають як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність факторів, обставин, ситуацій, які склались історично, і як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості учня. Так, Г. Ковальов виділяє три структурні компоненти освітнього середовища:

- фізичне оточення – приміщення, його дизайн, розмір і просторова структура навчальних помешкань, умови для переміщення і розміщення учнів;

- людський фактор – добір учнів, наповнюваність класів та груп і його вплив на соціальну поведінку учнів, особливості й успішність учнів, етнічні особливості, якість підготовки вчителів, статево-вікова структура учнівського контингенту;

- програма навчання – новаторський характер змісту програм навчання, технології навчання, стиль і методи навчання, форми навчальної діяльності, характер контролю.

На нашу думку, переконливо, що Б. Боденко, А. Куракін, Ю. Мануйлов, А. Хуторський, розглядаючи поняття «освітнє середовище» як об'єкт педагогічного дослідження, виходять із положення нерозривності освітнього процесу і виховання. Ми згодні з точкою зору вище перелічених дослідників, які під освітнім середовищем розуміють природне та штучно створене соціокультурне оточення людини, що включає зміст і різні види засобів освіти, здатні забезпечувати продуктивну діяльність здобувача освіти, управляючи процесом розвитку особистості за допомогою створення сприятливих для цього умов, до яких належить мотивація здобувачів знань, особистість педагога тощо.

Зокрема, С. Крилова «освітнє середовище» вважає частиною соціокультурного простору, зоною взаємодії освітніх систем, їхніх елементів, освітнього матеріалу і суб'єктів освітніх процесів.

С. Дерябо освітнє середовище називає сукупністю всіх можливостей для навчання, виховання і розвитку особистості, причому можливостей як позитивних, так і негативних.

Відомий учений В. Ясвін під «освітнім середовищем» (чи середовищем освіти) розуміє систему впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також створення можливостей для її розвитку, що відбувається в соціальному і просторово-предметному оточенні.

Дослідник А. Леонтьєв вважає поняття «освітнього середовища» одним із ключових серед освітніх психологічних і педагогічних понять, і таким, що тільки зараз активно розробляється. У цьому контексті особливо важливі виявлені психологами основні потреби й можливості розвитку, що забезпечують дітям особистісно-орієнтоване освітнє середовище.

У наукових працях, присвячених дослідженню навчально-виховного середовища, не вивчені важливі аспекти організації навчально-виховного середовища в умовах школи. Проте, роль та значення навчально-виховного середовища знаходимо у працях та педагогічному досвіді В. Сухомлинського, О. Захаренка, а також цей аспект описано в літературних джерелах С. Русової, С. Шацького, І. Рачинського та ін. У зв'язку з тим, що навчально-виховне середовище в загальноосвітній школі взаємопов'язано із зовнішніми чинниками, включаючи елементи культурно-освітнього простору, то його розглядають як інтегроване поняття.

Суспільство очікує від закладу освіти не лише статусу освітнього ресурсу, а й простору розвитку та співпраці як усередині, так і з зовнішнім світом. Сучасне освітнє середовище створює неповторне індивідуалізоване та персоналізоване враження, де в кожного є можливість відшукати себе.

Середовище школи – це місце, де: зустрічаються і взаємодіють не лише учні та вчителі, а й батьки, мешканці району, гості школи; відбуваються не лише уроки, цікаві зустрічі, свята та концерти, а й лекції, семінари, тренінги тощо; діють відкриті лабораторії та майстерні в різних галузях науки, мистецтва і технологій.

Вітчизняні й закордонні науковці та практики трактують освітнє середовище, як: частину життєвого, соціального середовища людини, що є сукупністю всіх освітніх чинників, які безпосередньо чи опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку виховний простір, що формує особистість.

В. Ясвін вважає, що освітнє середовище – це характеристика життя всередині закладу освіти, система впливів і умов формування особистості,

система можливостей для розвитку особистості в соціальному та просторово-предметному оточенні.

Вплив освітнього середовища закладу освіти на освітній процес і результативність навчання становить інтерес для досліджень протягом тривалого часу. Однак, незважаючи на наявні наукові дослідження, поняття «освітнє середовище» залишається нечітким, а його визначення все ще відрізняється різноманіттям та включає в себе широкий спектр наукових концепцій.

В. Козуля зазначає, що все вище наведене характеризує освітнє середовище як поняття інтегративне й поліструктурне. Таким чином, освітнє середовище можна розглядати як сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти; водночас це й система впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному освітньому просторі.

Виходячи з цього, ми переконані, що освітнє середовище – це сукупність зовнішніх та внутрішніх умов, необхідних для функціонування закладу освіти; система впливів та умов формування особистості здобувача знань.

Процес створення інклюзивного освітнього середовища ми розглядаємо з точки зору інституційного й субстанціонального аспектів розуміння з двох позицій – як об'єктивний або суб'єктивний феномен. Натомість гуманізація системи освіти передбачає його побудову в закладах загальної середньої освіти як багатомірної педагогічної реальності в нерозривній єдності цих двох позицій.

У межах першого, інституційного аспекту, інклюзивне освітнє середовище як складова освітнього простору може характеризуватися як частина соціуму (певного закладу загальної середньої освіти), де створюються рівні умови для розвитку особистості всіх здобувачів освіти, у тому числі осіб із особливими освітніми потребами, як основну складову освітнього простору закладу освіти (Цимбалару, 2016, с. 316).

Так, А. Цимбалару визначає шкільний освітній простір як «складне утворення, що komponується з освітнього простору кожного учня, кожного вчителя, кожного з батьків тощо» (процитовано в Талдонова, 2018, с. 100); події, у яких здійснюються різні види діяльності кожного учасника освітнього процесу з освоєння шкільного середовища, необхідні для задоволення їхніх освітніх потреб, де освоєння – це проєкція особистості на територію (шкільне середовище), індивідуальний «відбиток» на об'єктах

взаємодії. Найзагальніше уявлення про простір пов'язане з порядком розташування (взаємним розташуванням) одночасно паралельних об'єктів. Кажучи про освітній простір, ми маємо на увазі комплекс певним чином пов'язаних умов, які можуть чинити вплив на освіту людини.

Висновки. Таким чином, освітній простір є органічною складовою цілісного освітнього середовища, однак, незважаючи на схожість, ці поняття, на наше переконання, не тотожні.

Аналіз теоретичних джерел дозволяє зробити висновки, що науковці вибудовують наступну ієрархію педагогічних конструкцій: освітній простір, освітнє середовище, навчально-виховне середовище. Кожен термін учені розглядають як реально існуючий феномен, що включає певний перелік елементів, які характеризують ту чи іншу сферу людської діяльності. У даний час поняття «освітній простір» введено в категоріальний апарат педагогіки і в наукових дослідженнях обґрунтовуються різні його аспекти (М. Віленський, В. Гінеціанський, В. Конєв, Є. Мещерякова, В. Панів, В. Слободчиков, І. Шендрик та ін.).

У педагогічному тезаурусі останнім часом активно використовується поняття «єдиний освітній простір» на рівні з поняттями «територіальна освітня система» та «освітній соціокультурний комплекс», що вимагає роз'яснення.

Поняття «єдиний освітній простір» використовується в педагогічній літературі за введенням Є. Ямбургом. Воно припускає «освіту без меж», розглядаючи в єдності процеси, що відбуваються як у межах установ і організацій, так і в сім'ї та в інших соціальних інститутах (Кузава, 2012, с. 316).

Отже, освітній інклюзивний простір – це освітньо-корекційне середовище закладу освіти, у якому відбувається освітньо-виховна інтерактивна взаємодія всіх учасників освітнього та корекційно-розвивального процесу в умовах інклюзивного навчання.

Погоджуючись із думкою М. Берегової, зауважимо, що аналіз основних понять показує, що інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, інклюзивний освітній простір – це взаємопов'язані поняття, які базуються на принципах включення дітей із особливостями психофізичного розвитку в освітній простір закладу освіти, забезпечення їм рівного доступу до якісної освіти (Берегова, 2019).

Розвиток сучасного суспільства в умовах інклюзії та інтеграції наук змінює базові освітні орієнтири: від «освіти для всіх на все життя» – до «освіти всіх крізь усе життя», до самоосвіти. Мова йде не просто про підвищення рівня освіти, а й про формування у здобувачів знань здатності

до рефлексії, що вимагає створення в закладах освіти особливого освітнього середовища в межах освітнього інклюзивного простору, яким стане інклюзивне освітнє середовище.

ЛІТЕРАТУРА

- Ахновська, І. О. (2018). Теоретичні засади формування освітнього середовища в контексті економіки знань. *Економіка і організація управління*, 4 (32), 26-34 (Akhnovska, I. O. (2018). Theoretical foundations of the educational environment in the context of the knowledge economy. *Economics and organization of management*, 4 (32), 26-34).
- Берегова, М. І. (2019). *Дидактико-практична підготовка майбутніх корекційних педагогів до роботи в умовах освітнього інклюзивного простору* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03). Львів (Berehova, M. I. (2019). *Didactic and practical preparation of future correctional teachers to work in an inclusive educational space* (PhD thesis). Lviv).
- Козуля, В. (2020). Інклюзивне освітнє середовище: сутність та особливості. *Молодь і ринок*, 5 (184), 131-136 (Kozulia, V. (2020). Inclusive educational environment: essence and features. *Youth and the market*, 5 (184), 131-136).
- Кузава, І. Б. (2012). Роль інклюзивного освітнього середовища у формуванні особистості дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку. *Збірник наукових праць*, 11, 315-318 (Kuzava, I. B. (2012). The role of inclusive educational environment in the formation of the personality of preschoolers who need correction of psychophysical development. *Collection of scientific works*, 11, 315-318).
- Малишевська, І. (2016). Інклюзивне освітнє середовище: генеза поняття. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 3, 19-26 (Malyshevskaya, I. (2016). Inclusive educational environment: the genesis of the concept. *Special child: education and upbringing*, 3, 19-26).
- Поліхроніді, А. Г. (2016). Створення інклюзивного освітнього середовища в сучасних навчальних закладах. *Наука і освіта*, 6, 82-84 (Polychronidi, A. G. (2016). Creating an inclusive educational environment in modern educational institutions. *Science and Education*, 6, 82-84).
- Талдонова, Л. О. (2018). Інклюзивне освітнє середовище. *Теорія і практика сучасної психології*, 6, 97-101 (Taldonova, L. O. (2018). Inclusive educational environment. *Theory and practice of modern psychology*, 6, 97-101).
- Цимбалару, А. Д. (2016). Освітній простір: сутність структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*, 1, 41-49 (Tsimbalaru, A. D. (2016). Educational space: the essence of structure and mechanisms of creation. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 1, 41-49).

РЕЗЮМЕ

Позняк Елена. Генезис понятия «инклюзивная образовательная среда».

В статье рассматриваются исторический процесс вхождения в понятие «инклюзивная образовательная среда», особенности создания инклюзивной образовательной среды в учреждениях общего среднего образования, что является отражением демократических ценностей общества и национальной системы инклюзивного образования. Инклюзивная образовательная среда определяется как специально созданная в учебном заведении образовательная среда, структура которой направлена на обеспечение равных и благоприятных условий в организации обучения и всестороннего развития соискателей знаний с разным уровнем здоровья и

образовательных потребностей. Акцентируется внимание на толковании понятия, исследовании генезиса инклюзивной образовательной среды многими учеными.

Ключевые слова: образовательная среда, инклюзивное образование, инклюзивная образовательная среда, дети с особыми образовательными потребностями.

SUMMARY

Pozniak Olena. Genesis of the concept of "inclusive educational environment".

The article considers the essence of an inclusive educational environment and the peculiarities of its implementation into school of Ukraine to ensure the right of every person to education. An inclusive educational environment is defined as a special environment aimed at providing favorable conditions for learning and comprehensive development of pupils with different levels of health and educational needs. Creating an inclusive environment is aimed at a harmonious combination of psychological and pedagogical conditions, technical means and resources of the education institution for the organization of the educational process with people with special educational needs. Effective measures to overcome these difficulties in introducing an inclusive educational environment are: development of regulatory support for higher inclusive education; ensuring the availability of inclusive education for students with special educational needs, creating conditions for the development of their personality and socialization; implementation of structural changes at the university; professional development of teachers who teach students with special needs. Inclusive approach is defined as orientation of the educational process on achieving special knowledge, skills, experience in providing educational services taking into account the peculiarities of psycho-physical development, forming the main features of the personality, positive motivation to self-development and self-realization. The article defines conditions under which the implementation of environmental and inclusive approaches will be effective. In the process of creating inclusive educational environment, some restrictions are possible to arise (regulatory, financial and economic, organization and methodological, sociocultural).

Key words: educational environment, inclusive education, inclusive educational environment, children with special educational needs.